

ממפרץ סלוניקי למפרץ עכו

פרק בקורותיהם של דייגים עבריים בין שתי מלחמות העולם

אחד הדגלים שהניפה התנועה הציונית במערכה לחידוש עצמאותו הלאומית של היישוב העברי בארץ-ישראל, היה אידאל העבודה העברית. ביסוסו של עובד עברי החי מיגיע כפיו נתפס כשלב הכרחי לקראת כינונה של חברת מופת העומדת ברשות עצמה. אחת התפוצות שהיו שותפות בהגשמת הציונות בארץ-ישראל הייתה קהילת סלוניקי. חלקה בהישגי היישוב התרכזו במשק הים. נקודת ציון לאומית באתוס הציוני הייתה כימי מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939): אל מול נמל יפו, שהושבת בידי פועליו הערבים, בנו סוורים סלוניקאים והפעילו מעגן חלופי, עברי ועצמאי בתל-אביב.

הסלוניקאים נטלו חלק במלאכות ים בארץ-ישראל מלבד עבודות הנמל. ניסיון משמעותי ראשון ליישובם של פועלי ים סלוניקאים בחופי הארץ נעשה בשנת 1925. התיאור הרווח הוא כי בעת ההיא החליטו מספר דייגים מובטלים מאונס לעזוב עם משפחותיהם את עיר הולדתם סלוניקי ולנסות את מזלם בארץ-ישראל. הם התיישבו בעכו והחלו מקיימים את עצמם מהדיג לאורך חופי מפרץ העיר. אותם דייגים הגשימו כמו ידיהם את התקוות שתלה בהם הממסד הציוני המשלח בסלוניקי והקולט בארץ-ישראל – הם הניחו יסודות לפיתוחו של ענף דיג עברי עצמאי בארץ-ישראל, בשעה שמלאכת הדיג הייתה רובה ככולה בשליטה ערבית. ואולם עד מהרה העיכו קשיים חומריים על הישגם זה

* מאמר זה מבוסס ברובו על עבודת המוסמך שכתבתי וכן על מקורות ראשוניים שאני עוסק בהם בעבודת הדוקטור שכתבתי במסגרת החוג לתולדות ישראל באוניברסיטת חיפה. חיבור זה לא היה רואה אור לולא ההנחיה המסורה של מורתני פרופ' מינה רזן.

וליוו אותם כצל בהמשך תקופת מגוריהם בעכו. משהתפשטו לעיר מהומות הדמים של שנת תרפ"ט (1929), נסתם הגולל על ניסיון חלוצי זה, והמשפחות התפזרו לכל רוח.

תיאור תמציתי זה של הדייגים מופיע בדפי ההיסטוריה של הקהילה. פרטים ספורים על הדייגים היהודים בעיר סלוניקי פורסמו כבר בשנת 1929, ערב חיסולו של הניסיון בעכו,¹ וחלק הארי של הדברים פורסם כמה עשרות שנים מאוחר יותר, בספרות ההנצחה לקהילה שחרבה בשואה. דפי הזיכרון המוקדשים לדייגים היהודים מתחלקים לשתי תקופות, בסלוניקי ובעכו. הכותבים היו פעילים ציונים מבני הקהילה שבאו במגע עם עובדי הים היהודים בסלוניקי ובארץ-ישראל. שניים מהמתעדים המרכזיים של 'מושכי הדוגיות' בעיר הולדתם היו הסופר ברוך עוזיאל והמחנך דוד בנבנישתי. זיכרונותיהם נושאים אופי פולקלוריסטי ומנציחים מאפיינים סוציולוגיים רווחים של הקבוצה בשנים האחרונות של השלטון העות'מאני בעיר: בורים, חסונים, חוכבי שיכר, טובי לב ויראי שמים.²

הנסיבות שדחפו את הדייגים להגר לעכו והתקופה שבה גרו בעיר תוארו בשני חיבורים, ופרשה זו שובצה בהם בסקירות רחבות על גלי העלייה של עובדי ים בין שתי מלחמות העולם. החיבור המוקדם נכתב בידי יצחק רפאל מולכו, מראשוני המשכילים בני הקהילה שעלו לארץ-ישראל, וכותרתו 'מאיים שאלוניקאים בישראל', והמאוחר הוא מאמרו של עסקן הציבור אברהם שמואל

1 עוזיאל, המגדל, עמ' 19. גילה הדר טענה כי יש זיקה הדוקה בין תכניו של 'המגדל הלבן' (ראו: שם, עמ' 9-22), למועד פרסומו במהדורתו הראשונה, בשנת תרפ"ט (1929). לדבריה המחבר עסק בהרחבה בציבור עובדי הכפיים בכלל ובפועלי הנמל היהודים בפרט כדי לחשוף לפני הקורא הארץ-ישראלי את דמותו של היהודי הסלוניקאי כבבואה שרירה וקיימת לחברת המופת שביקשה התנועה הציונית ליצור בארץ-ישראל: יפה פנים ועז נפש, שרירי וחכם. חשיפה זו תכליתה הייתה לחולל רויזיה במדיניותה של ההנהלה הציונית - מהתעלמות מקהילה זו ושימת דגש על החלוצים ממזרח אירופה, לעידוד עלייתם ארצה של סלוניקאים לצורך השתתפות בניין הארץ. ראו: הדר, הים. בשנות השלושים של המאה העשרים הוקצו למשרד הארץ-ישראלי בסלוניקי סרטיפיקטים (אשרות הגירה) מעטים, והמוסדות הקהילתיים ויהודים בסלוניקי חיפשו דרכים להשיג סרטיפיקטים נוספים. לעניין זה ראו: הדר, היבטים, עמ' 283-308; ועל עלייתם של סלוניקאים שהתחזו לפועלי נמל ראו: סרוגו, עמ' 90-91, 110-111.

2 עוזיאל, הנדר, עמ' 42-43; עוזיאל, הדייגים; בנבנישתי, עמ' 167-169.

רקנטי 'השאלוניקאים חלוצי כיבוש הים בארץ'.³ בתור מי שליוו את קבוצת הדייגים ישירות ובעקיפין יכלו שני המחברים לנתח את הסיבות שבעטיין עמדה ההתיישבות החלוצית בעכו מראשיתה על סף כישלון.

מולכו הדגיש את חבלי הקליטה בסביבה תרבותית זרה ורמז בקצרה על מחלוקות בין הדייגים למוסדות הלאומיים.⁴ רקנטי היה גלוי יותר. הוא לא היסס להפנות אצבע מאשימה אל שלוחות התנועה הציונית בארץ-ישראל וביוון על התמהמהותן בהגשת סיוע חיוני לעולים בדיור ובפרנסה.⁵ אפשר שביקורתו הנוקבת נבעה ממחלוקות עבר מרות בין תנועת הצה"ר וה'מזרחי' בסלונקי, שבראשן עמד, לבין שאר האגודות הציוניות בעיר מצד אחד ותנועת מפא"י ושלוחותיה בארץ-ישראל מצד אחר. הפולמוס נגע בפרשות בחיי הקהילה היהודית בסלונקי ואף בשאלות לאומיות.⁶

בחיבור זה אעשה שימוש במקורות ראשוניים ממסמכי הקהילה היהודית של סלונקי ומארכיון הסוכנות היהודית בירושלים, כדי להעמיק בביורור שתי שאלות בפרשת התיישבותם של הדייגים הסלונקאים בעכו: מה היו הגורמים שדחפו את הדייגים להגר מעיר מולדתם? ומדוע כשל מפעל לאומי זה?

רקע כללי

משחר ההיסטוריה הים הוא אחד ממקורות הקיום החשובים של המין האנושי. בשנת 1989 סיכם פרנק ברו (Broeze), חוקר הפעילות הימית האנושית, את פעולת הגומלין שבין האדם למשאב זה שבטבע בשש קטגוריות מרכזיות: (א) הים כמרחב ביולוגי המספק תועלת כלכלית, למשל תעשיית הדגה; (ב) האוקיינוסים כנתיבי תחבורה משניים, חלופיים או ראשיים להובלת סחורות ואנשים; (ג) הים כזירת מאבק של מעצמות ימיות בינן לבין עצמן על שליטה, השפעה והגנה על האינטרסים שלהן במרחב הימי; (ד) הים כמרחב גאוגרפי הנבחן על פי תורת האקלים, הגאוגרפיה של האוקיינוסים והים וכדומה והים כמרחב לשימוש בטכנולוגיה ייחודית, הבאה לידי ביטוי למשל בהתפתחות כלי שיט; (ה) תרבות הפנאי שהתפתחה לאורך החופים, כשחייה, שיט יכטות ועוד; (ו) הים כמקור השראה לתרבות ולאמנות.⁷ נראה שהקטגוריה הראשונה

3 מולכו, ימאים; רקנטי, הסלונקאים.

4 מולכו, ימאים, עמ' 41, 44-46.

5 רקנטי, הציונים, עמ' 437-438.

6 רקנטי, המלחמה, עמ' 340-341, 349-348; רקנטי, הציונים, עמ'

7 480-481; טולידנו, עמ' 444-449.

7 ברו, עמ' 6-10.

ברשימה, הקטגוריה הביולוגית-הכלכלית, מגלמת אחת מהזיקות הקדומות ביותר שבין האדם לים: מראשית הציוויליזציה היה הדיג ענף מרכזי להספקת מזון למין האנושי. עמי קדם – יוונים, רומאים, מצרים וסינים – עסקו בדיג, ועדויות לכך מצויות במקורות חזותיים עתיקים כצוירי קיר, בממצאים ארכאולוגיים כציוד דיג וביצירות בכתב כשירה קדומה.⁸ הידיעות הראשונות על פעילות של היהודים בענף הדיג הן מן האלף הראשון לפסה"נ, תחילה עסקו בכך בארץ כנען, במקביל להתיישבותם של שבטי ישראל.⁹ מאז חורבן בית ראשון ואילך נוסדו קהילות ים גם מחוץ לגבולות כנען, תחילה במצרים ועל גדות נהר הפרת, ¹⁰ מראשית הספירה הנוצרית בדרום איטליה, ובעקבות גירוש ספרד אף בתחומי הממלכה העות'מאנית.¹¹

הדייגים היהודים של סלוניקי בעידן העות'מאני

מסוף המאה השש עשרה ועד לתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה בסלוניקי קיבוץ איתן ומושרש של דייגים יהודים.

צירוף של גורמים תרם לקיומו של משק דיג יהודי בסלוניקי בכל התקופה הנדונה. הראש והראשון שבהם היה קשור במוסד הגילדה. יש מקום לסברה כי היאחותם של יהודים בדיג עמדה ביחס ישיר למידת יכולתה של הגילדה לכפות את הנהגים המונופוליים שלה ביים. ההתארגנות הקורפורטיבית של אומנים, בעלי מלאכה וסוחרים הייתה עקרון יסוד בהתנהלותם של חיי הכלכלה והמסחר בעיר העות'מאנית מאז המאה החמש עשרה לערך,¹² והייתה בגדר חובה מצד השלטונות.¹³ לנוכח חולשת מנגנון הממלכה העות'מאנית בניהול הערים,¹⁴ הפכו הגילדות למתווך מהמעלה הראשונה בין האוכלוסייה היצרנית לשלטון המרכזי;¹⁵ ובאמצעותן הצליחה הממלכה לשמר יסודות של בקרה ושליטה בתחום הפיסקלי (מיסוי) ובענייני מנהל (סדר ציבורי, משפט).¹⁶

8 רדקליף, עמ' 3-44.

9 על יישובי הדייגים הישראלים בארץ כנען ראו: נון, הדיג, עמ' 64-71.

10 קשטון, עמ' 7-8; קשטון, עמ' 19-20; פומרוק, עמ' 71.

11 קשטון, עמ' 19; שש, עמ' 140; נון, הדיג, עמ' 173-174.

12 רחן, גילדות.

13 ברנאי, עמ' 135.

14 בר, התפקודים, עמ' 29-31.

15 שאו ושאו, עמ' 46-47.

16 ולרשטיין וקסבה, עמ' 338-339.

17 בר, התפקודים, עמ' 33-36.

העדויות המוקדמות ביותר על התלכדותם של דייגים יהודים בגילדות נשתמרו בספרות הרבנית מן המאה השמונה עשרה, שנדרשה לשאלות שנבעו מתנאי עבודתם המיוחדים של הדייגים.¹⁷ עבודת הדיג הצריכה שהייה ארוכה בים, ולעתים שטה קבוצת הדייגים מרחק ניכר מן העיר ושבה אליה רק בערבי שבת ומועד.¹⁸ שגרת מלאכה זו לא אפשרה לקבוצות הדייגים לפקוד את בתי הכנסת בימי החול,¹⁹ ועל כן חיברו רבני העיר נוסח תפילה שהיה שקול למצווה זו.²⁰ כן הוזכרה הסכמה שאסרה על קבוצות הדייגים לעבוד בבוקר יום שישי אם היו בעיר.²¹

אחת המטרות המרכזיות של ההתארגנות בגילדות הייתה להשיג מונופול מקצועי, ובהתאם לכך התנהלה פעילותן. להלן אסקור את האמצעים והשיטות שסייעו לגילדות הדייגים היהודים בהשגת המונופול על הדיג במפרץ סלוניקי, ודבריי בעניין זה מבוססים במידה רבה על מחקריו החלוציים של ההיסטוריון גבריאל בר על התפתחותן של הגילדות העות'מאניות, הרכבן, עקרון המונופול שהשליטו ותחומי פעילותן הסוציאליים.²²

אחד מסימני ההיכר הבולטים של גילדות הדייגים היהודים היה קשר הדם. רבות מהגילדות העות'מאניות התגבשו על בסיס זיקות משותפות של דת, מוצא אתני וקשרי משפחה,²³ וזיקות אלו היו יסוד מרכזי גם בגילדות במפרץ סלוניקי. בספרי הזיכרון של הקהילה היהודית הסלוניקאית מופיעים שמות של בתי אב רבים שהתפרנסו מענף הדיג, כמשפחת מאנו, אלמושנינו, גלידי, נחום, קאפון, סרגוסי ואף משפחת ברכה,²⁴ אחת משתי המשפחות שהיגרו לארץ-ישראל באמצע שנות העשרים של המאה העשרים. המקצוע היה עובר מאב לבן, והדבר תרם לשימורה של מלאכת הדיג לאורך דורות בחזקתה של הקהילה היהודית ולהתקבעות הזיהוי בין היהודים לים.

17 מולכו, אורחות, עמ' 23-26, 109, 196.

18 בנבישתי, עמ' 167; מולכו, ימאים, עמ' 38.

19 מולכו, אורחות, עמ' 196.

20 שם, עמ' 25-26. להלן נוסח התפילה: 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שבראת את הכל, את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר בים, ואתה מושל בכל ומפרנס את כל הבריות שבראת בעולמך. יהי רצון מלפניך ה' אלוהי ואלוהי אבותי שתשלח לי את מזונותי בידך הרחבה ולא מידי בשר ודם. ברוך אתה ה' שלא חסרו מזונותינו ולא יחסרו גם להבא.'

21 שם, עמ' 109.

22 בר, מונופולים; בר, התפקודים.

23 בר, מונופולים, עמ' 155.

24 עוזיאל, הדייגים.

חלק מהמשפחות עסקו במשלח יד זה עוד לפני התיישבותן בסלוניקי. נראה שיש רגליים לסברה שרבות ממשפחות הדייגים באו לסלוניקי מדרום איטליה. ר' עובדיה מברטינורא ביקר במסעו מאיטליה לארץ-ישראל (1485-1488) ב'פאלירמו היא העיר הגדולה וראש מלכות ציצייליאה', ומצא שם אוכלוסייה יהודית שרובה התפרנס בעבודות כפיים שונות, ובהן 'משיכת הדוגיאות ליבשה'.²⁵ קיבוץ יהודי אחר שהתפרנס מדיג נמצא בעיר הנמל סירקוזה שבדרום-מזרח סיציליה.²⁶ התיישבות זו באה לקצה בשנת 1493, עם גירושם של יהודי האי על ידי המלכים הקתולים.²⁷ פתיחת שערי הממלכה העות'מאנית על ידי הסֵלְטָאן בַּאִיזִיד השני סללה את נתיב נדידתם של גולים מספרד, מפורטוגל ומדרום איטליה לתחומי הממלכה העות'מאנית. נראה שלכל המאוחר בשנת 1497 התיישבו בסלוניקי מהגרים מסיציליה,²⁸ ובהם דייגים.²⁹ עדות נוספת למוצאן של אחדות ממשפחות דייגים יש בשמות המשפחה. השם סרגוסי או סרחוסי התפרש כאיש סירקוזה שבסיציליה.³⁰ מאות בשנים נהגה משפחה זו לציין בי"ח בשבט³¹ מאורע הצלה היסטורי של הקהילה היהודית בסירקוזה אשר אירע בתחילת המאה החמש עשרה, והקרוי חג 'איל פורים דילוס סַאָרְאָחוֹסִיס' (פורים של אנשי סירקוזה).³² המאורע נחוג בבית הכנסת 'סיציליה ישן', מרכז רוחני שנוסד בסלוניקי על ידי יהודים שהיגרו אל העיר מסיציליה ברבע הראשון של המאה החמש עשרה, עשרות שנים לפני גירוש ספרד.³³

נוסף על הקשר המשפחתי-האתני הקלו על היאחזותם של דייגים יהודים במפרץ העיר יחסי הכוחות האתניים ששררו בסלוניקי מאז חידושה של ההתיישבות היהודית בעיר בסוף המאה החמש עשרה. מגורשי ספרד הראשונים שבאו לסלוניקי מצאו יישוב שהצטייר כנטוש למחצה.³⁴ הגם שבעשרות השנים

25 עובדיה, עמ' 104. ועל מסעו זה ראו: שם, עמ' 103-127.

26 בנבנישתי, עמ' 167.

27 ארליך, עמ' 204.

28 רות, עמ' 232.

29 נחמה, היסטוריה, עמ' 1030.

30 עוזיאל, הדייגים, עמ' 247.

31 מולכו, הקהילות, עמ' 182.

32 עוזיאל, הדייגים, עמ' 247; פורים.

33 מסינאס, עמ' 60.

34 הקר, עמ' 28-33; נחמה, היהודים, עמ' 205. טרם בואם של הפליטים הועברו מרבית תושביה הוותיקים של סלוניקי לאסטאנבול ולאַדִיֶרְנָה, כחלק ממדיניות כללית של הגליה ויישוב מחדש שנקט השלטון העות'מאני, והידועה בשם סורגון (surgun). מדיניות זו נועדה לפתח אזורים שהיו חשובים לעות'מאנים.

הבאות התרחבה אוכלוסיית העיר, נראה שברוב תקופת שלטון העות'מאנים נשמר יתרונה הדמוגרפי של האוכלוסייה היהודית על פני שאר המיעוטים הלא מוסלמיים ובראשם היוונים.³⁵ ויש לשער שהעדיפות הדמוגרפית של היהודים ביחס ליתר המיעוטים שבעיר השתקפה גם במשק הדיג.

כינונו של המונופול של הדייגים היהודים הסתייע אף במערכת של הסדרים שסימנו ותחמו את אזור הדיג של כל גילדה במפרץ העיר, בדומה לנוהג המקובל בהתנהלותן של כלל גילדות האומנים בממלכה העות'מאנית, שלפיו הוקצה לכל גילדה תחום מוגדר.³⁶ חלוקתו הכוללת של המפרץ לאזורי עבודה תרמה ליציבותן של הגילדות, שכן הפחיתה את המחלוקות והחיכוכים במשק הדיג. היו גילדות של דייגים שדגו במים רדודים בקרבת היבשה, ושכונו גְרִיפְאָרִים, וגילדות של דייגים שהרחיקו ללב ים, ושנודעו בשם מורוס.³⁷

יוסף נחמה, בן הקהילה הסלוניקאית וחוקר תולדותיה, שיער שהמונח מורוס נגזר משם הגנאי שבספרדית *maures* או *more* (מאורים, מורים), ששימש כפי הנוצרים שבספרד ככינוי לכובשיה המוסלמים של ארצם.³⁸ הקונוטציה השלילית שנקשרה במוצאה הגאוגרפי של קבוצה משעבדת זו, קרי צפון אפריקה, התגלגלה לתואר מורוס (*moros*), שדבק בדייגים יהודים

35 הנתונים הכמותיים על אוכלוסיית העיר ועל התפלגותה לפי מפתח אתני עד המאה התשע עשרה מועטים ואינם מדויקים. בהסתמכו על דיווחים קונסולריים ואחרים מאמצע המאה השמונה עשרה ואילך, הראה סטויאנוביץ שבשנים 1792-1734 גדלה אוכלוסיית העיר ב־50 אחוז, בשל הגירת יוונים אליה. מעבר זה הביא ההגדלת חלקה של קבוצה זו מ־20 אחוז לכדי רבע מכלל תושבי העיר. מנגד, מספרם של תושבי העיר היהודים צנח ממחצית מכלל האוכלוסייה לכ־20 אחוז. והאוכלוסייה המוסלמית, שהייתה בתחילת התקופה השלישית בגודלה, הפכה בסופה לרוב, כ־55 אחוז מכלל תושבי העיר. בתקופות שבהן פחתה האוכלוסייה היהודית בסלוניקי, לא נוצרה הכרעה כמותית חד־משמעית בין היהודים למיעוטים הנוצריים־ האורתודוקסיים. נתונים מדויקים על התפלגות אוכלוסיית העיר יש מהמחצית השנייה של המאה התשע עשרה. ברבע האחרון של המאה היו היהודים מחצית מכלל תושבי העיר, ומנו 28,000 נפש. בסופה של אותה מאה עלה מספרם ל־60,000 בקירוב, ושאר תושבי העיר באותה עת היו כ־20,000 יוונים, 25,000 מוסלמים, 10,000 בולגרים וכ־5,000 בני לאומים שונים. ראו: סטויאנוביץ, עמ' 251; דומונט, עמ' 34.

36 בר, מונופולים, עמ' 153-154.

37 בבנישתי, עמ' 167; עוזיאל, הדייגים, עמ' 244.

38 נחמה, מילון, הערך 'moros', עמ' 369.

שחיו לאורך חופי ספרד. צבע עורם השחום, השזוף מהשמש, ולבושם הגס של הדייגים היהודים בחצי האי האיברי וסגנון עבודתם נתפסו בעיני האוכלוסייה המקומית שבספרד כפראיים למחצה, והזכירו לפיכך את המורים.³⁹ מנגד התקשו בני הקהילה הסלוניקאית למצוא משמעות לשם גריפארי.⁴⁰

דומני שיש לבקש את הביאור למונחים אלו במינוח הימי שהתגבש באגן הים התיכון. השפות במרחב זה – היוונית, האיטלקית, הספרדית, התורכית ואחרות – כל אחת מהן העשירה את האחרות במונחי ימאות רבים וקלטה מהן מונחים כאלה, וכך נוצרה בקרב עמי האזור אחרות לשונית במונחים ימיים.⁴¹ תהליך זה חלחל אף מעבר לאגן הים התיכון עד כדי השפעה על השפה האנגלית.⁴² אפשר להניח שגם הלדינו, שפת הקהילה היהודית בסלוניקי באותה עת, שאלה מונחים מקצועיים מלשונות הים התיכון והשתמשה בהם בהיגוי ובצורה דקדוקית דומים לאלו שבשפת המקור של המונחים. לפיכך אפשר שמורוס הוא וריאציה של המונח בספרדית *amura* או ביוונית *moura* (μούρα), שמשמעו פתיחת המפרש הראשי באנייה לצורך תנועה או לשם שינוי כיוונה.⁴³ ונראה כי גריפארי מקורו במילה היוונית *gripōs* (γρίπος), שמוכנה רשת דיג או סירת דיג.⁴⁴

קבוצת דייגים נקראה טאיפ'ה – בתורכית *taifá* פירושה קבוצת פועלים ואף גילדה.⁴⁵ כל קבוצה זוהתה על פי שם הקפיטן שעמד בראשה, וכך היו הטאיפ'ה של מושון פיסאחה, הטאיפ'ה של מרדכי סטרוג' וכיוצא באלה.⁴⁶ תפקידיו המרכזיים של ראש הקבוצה היו ניהול צוות העבודה ומכירת השלל בשוק הדגים המרכזי, בפִּשְׁקָאדִינְיָא (דג בספרדית: *peskado*),⁴⁷ ששכן בקרבת הנמל. נוסף על הקפיטן כלל צוות הדיג את האחראים למפרשים בסירה, את החותרים ואת פורשי הרשתות בים.⁴⁸

39 נחמה, היסטוריה, עמ' 1030.

40 נחמה בסיכומו על דייגיה היהודים של סלוניקי עסק במונח מורוס ולא הזכיר כלל את המונח גריפארי. אף בנבנישתי לא הצליח לבאר את המונח גריפארי. ראו: בנבנישתי, עמ' 170, הערה 6.

41 כהנא וטיאצה, עמ' x-vii.

42 לובט, עמ' 187-189.

43 כהנא וטיאצה, הערך 'amura', עמ' 67-68.

44 שם, הערך 'γρίπος', עמ' 503-504.

45 נחמה, מילון, הערך 'taifá', עמ' 537.

46 עוזיאל, הדייגים, עמ' 244-245.

47 רמון, הערך 'pescado, pescador', עמ' 530.

48 בנבנישתי, עמ' 167.

בול של קרן קיימת לישראל המוקדש לדייגים היהודים בנמל
סלוניקי, הונפק בשנת 1943, באדיבות קק"ל

מהפרטים הידועים על הדיג של הגריפארים נראה שציוד העבודה הבסיסי כלל את סירת הדיג הראשית, לה טְרָאטָה (ונציאנית: *trata*),⁴⁹ שבה נמצא הקפיטן, וסירות קטנות לצוות הדיג, שנקראו בֶּאֲרִיקֵיטָאס (בתורכית *bárka* היא סירה או דובר, וביוונית: *barco* [μπαρκο]),⁵⁰ וכן את רשת הדיג, לְהָ רִיד⁵¹ (בלדינו: *Red*). אפשר שריד היא וריאציה למונח הוונציאני *roda*, פקעת חבלים⁵²). משני צדי הריד השתלשלו חבלים. צד אחד היה מחובר לטראטה, ששטה לים, והצד האחר הוחזק בידי אחדים מצוות הדייגים שנתרו על החוף. שאר חברי הקבוצה התייצבו במים לאורכה של הרשת המתוחה, חגורים ברצועות, ברוֹנְקָאניס, ובאמצעותן נקשרו הדייגים אל הרשת.⁵³ (לא עלה בידי לעמוד על מקורו של המונח רוֹנְקָאניס. על פי פירוש דחוק שהוצע הוא נגזר מהתיבה *randa*, שמקורה ככל הנראה באיטלקית, והמציינת את פעולת המתיחה של המפרש האחורי. אפשר שמנגנון ייצובו של המפרש בעזרת כבלי תמיכה וחבלים התגלגל למונח רוֹנְקָאניס בלדינו⁵⁴).

נראה ששיטות הדיג של קבוצות המורוס היו פשוטות יותר, מפני שדגו בלב ים. הם השתמשו ברשתות שכונו דִיטֵיס (ככל הנראה שיבוש של המילה היוונית דִיכְטִי [δίχτυ] – רשת), ואלו היו עשויות מחבלים דקים ומפקקים קטנים.⁵⁵

לכל גילדה היה כאמור אזור דיג מוגדר, ובמסגרת פעילותה לשמירת האינטרסים המקצועיים של חבריה דאגה למנוע את כניסתם של מתחרים לתחום המונופול שלה.⁵⁶ ההיסטוריון שלמה אברהם רוזאניס טען, על סמך הספרות הרבנית מהמאה השבע עשרה, שהדייגים היהודים היו היחידים שסיפקו לעיר דגים בעת ההיא.⁵⁷ ואולם לצד היהודים היו במפרץ העיר דייגים אחרים, בעיקר ממוצא יווני.⁵⁸ היחסים בין הקבוצות נעו משיתוף פעולה ועד למתיחות ויריבות במאבק על מקומות הדיג במפרץ.⁵⁹ עדות נדירה על איחוד כוחות

49 כהנא וטיאצה, הערך 'trata', עמ' 441.

50 שם, הערך 'bárco', עמ' 94-95; רמון, הערך 'bárco', עמ' 93.

51 עוזיאל, הדייגים, עמ' 244-245.

52 כהנא וטיאצה, הערך 'roda', עמ' 374; נחמה, מילון, הערך 'red', עמ' 468.

53 עוזיאל, הדייגים, עמ' 245.

54 כהנא וטיאצה, הערך 'randa', עמ' 369-370.

55 עוזיאל, הדייגים, עמ' 245.

56 בר, מונופולים, עמ' 145-150.

57 רוזאניס, עמ' 45.

58 בובנישתי, עמ' 168.

59 עוזיאל, הדייגים, עמ' 246.

בין צוותי דיג יהודיים לצוותים יווניים יש במקרה שהובא לידיעתו של הרב הסלוניקאי יעקב חנניה קוב'ו בידי העד משה יאודה ברוך. במרס 1899 הצהיר יאודה ברוך ששמע בבית קפה בכפר דייגים בשם סוֹטִיר שבמפרץ תְּרִמְיִיקוֹ את דבריו של דייג יווני על אודות תאונת דיג שנספו בה עובדים יהודים. המספר היווני השתייך לקבוצה מעורבת של דייגים יהודים ויוונים. נראה שהדייגים היוונים, שהייתה בבעלותם סירת דיג אחת, חברו לצוות יהודי קבוע שהיו לו שלוש סירות. כל השבת שהו הדייגים על החוף באפס תעסוקה – היהודים בשל קדושת היום, והיוונים מפני שהים היה סוער מעט. במוצאי השבת התחדשה העבודה אף שלא חל שינוי במזג האוויר. הצוות היווני, שבתחילה חשש להפליג, התרצה לבסוף והתקדם לעבר שאר הסירות, שכבר שטו. משהקיף את אחת מלשונות הים, הוא גילה שאחת מסירות הדיג הפוכה, ושצוותה היהודי נספה. הדייגים היוונים הם שבישרו על התאונה הטרגית לשבתאי אלמושינינו, אביו של אחד הקרבנות.⁶⁰ דוגמה זו מלמדת שלעיתים פעלו קבוצות אתניות שונות של דייגים בצוותא. זניחת היריבות המקצועית לטובת עבודה משותפת העלתה את התפוקה הכללית, מפני שהן ציוד הדיג והן צוותי העבודה גדלו. דוד בנבנישתי אזכר בקצרה מקרים של עבודה משותפת של דייגים יהודים ויוונים במפרץ סלוניקי, וגם הוא שיבח את התועלת שהייתה בכך לכולם: בעת חלוקת השלל בין קבוצות הדייגים נמסרו ליוונים דגים הפסולים למאכל על פי ההלכה היהודית.⁶¹ נוסף על היתרונות הכלכליים תרמה העבודה המשותפת להעמקת הסובלנות ההדרתית וקשרי הידידות במהלך העבודה ולאחריה. נראה שהעובדה שהדייגים יוונים הם שבישרו לשבתאי אלמושינינו על מות בנו, מלמדת שהכירו היטב את האב השכול ויכלו לפנות אליו בעניין כה רגיש.

על אף החשיבות והיתרונות שבלכידות האתנית־המקצועית, הרי המקרה שהובא לעיל היה חריג ואינו מעיד על הכלל. דפוסי ההתארגנות בתחום הדיג, כבענפי יצור אחרים בסלוניקי ובמרכזים עירוניים אחרים, נעדרו לרוב מסגרות של שיתוף פעולה חוצה עדות, בעיקר מאז המאה התשע עשרה. אחת הסיבות לכך הייתה המאבקים הלאומיים ומלחמות העצמאות שהתחוללו בתחומי האימפריה העות'מאנית באותה עת, ושגרמו בין היתר להתגברות המתחיות

60 קוב'ו, שאלה ד. תודה לד"ר גילה הדר, אשר הביאה לידיעתי את תוכנה של שאלה זו, ולדב הכהן, ספרן בספריית מכון בן צבי, אשר מצא ספר נדיר זה, שהוא ככל הידוע לי העותק היחיד שנשתמר בעולם מתוך 300 עותקים אשר הודפסו בסלוניקי בראשית המאה העשרים.

61 בבנישתי, עמ' 168.

הבין־קהילתית בסלוניקי.⁶² בספרי הזיכרון של קהילת סלוניקי יש רק אזכורים כלליים ומעטים של שיתוף פעולה בין דייגים יהודים לדייגים לא יהודים, ומקובלת בהם המוסכמה שהדייגים היהודים שלטו בענף הדיג בעיר כמעט ללא עוררין לכל הפחות עד תום הריבונות העות'מאנית במקדוניה (1912), וכל אלה מעידים על מעמדם האיתן והדומיננטי במלאכה זו.

האחדות הפנימית בין חברי גילדות הדייגים תרמה רבות לשמירת המונופול והיציבות התעסוקתית.⁶³ הליכוד הפנימי התבסס בין השאר על הזיקה האמיצה של מספר קבוצות דייגים לאחד מבתי הכנסת שבעיר – 'קהל קודש סיציליה ישן', שהתקבצו בו יוצאי הקהילה, ובהם משפחות הדייגים סרגוסי, אלמושנינוס, רוזליס, קאפון, ברכה ואחרות.⁶⁴ בתחילה נקרא בית הכנסת 'קהל קודש סיציליה', אולם משפרשו ממנו מספר משפחות והקימו בית תפילה חדש, נוסף לשם בית הכנסת הוותיק התואר 'ישן'.⁶⁵ נראה שלכל המאוחר בראשית המאה השמונה עשרה כונה 'קהל קודש סיציליה ישן' – 'בית הכנסת של הדייגים', עדות לקהל שפקד אותו.⁶⁶ לזיקה לבית הכנסת היו גם היבטים מקצועיים. רב בית הכנסת שימש כפוסק אחרון כל אימת שהתעוררו מחלוקות בין הדייגים לבין עצמם ובינם לקבוצות אחרות של דייגים יהודים.⁶⁷ מעורבותו של מנהיג רוחני לא הייתה ייחודית לגילדה היהודית; היא רווחה אף בגילדות של עדות אחרות והוסיפה לחוסן הפנימי של החברים.⁶⁸

דייגי סלוניקי, בדומה לחברי שאר הקורופרציות העות'מאניות,⁶⁹ היו בתחתית הסולם החברתי־הכלכלי, ועל כן אחד מתחומי הפעולה החשובים של הגילדות היה פיתוחה של רשת תמיכה למען חבריהן.⁷⁰ גילדות הדייגים היהודים שבסלוניקי עסקו בפעילות רווחה כהעמדת מקורות כספיים לחברי הקבוצה בעתות אבל וחולי מחד גיסא ובאירועי שמחה כנישואין מאידך גיסא. כשחלה אחד החברים, דאג הארגון לביקורי רופא ולתשלומים נלווים. כן ניתן פיצוי כספי על ימי המחלה, והגילדה גם מימנה טקסי אזכרה לחברים שנפטרו. את מקום החבר שמת ירש אחד מבניו או לחלופין נמסרה זכות החברות לאלמנה

62 ברנאי, עמ' 143-146.

63 בר, התפקודים, עמ' 42-46.

64 עוזיאל, הדייגים, עמ' 247-248.

65 רזן, יחיד, עמ' 117-139; הקר, עמ' 29-30.

66 הקר, עמ' 23.

67 עוזיאל, הדייגים, עמ' 246.

68 בר, התפקודים עמ' 42-44.

69 קווארט, פועלים, עמ' 144.

70 בר, התפקודים, עמ' 44-45.

והיא יכלה לממשה בדרכים שונות.⁷¹ סל השירותים החברתיים שגיבשו גילדות הדייגים כלל אף סיוע כספי בהפעלתה של ישיבה של תלמידי חכמים בבית הכנסת 'קהל סיצייליה ישן' במהלך המאה השמונה עשרה.⁷²

המימון לפעולות אלו הגיע ישירות מחברי הגילדה עצמם, שכנראה הפרישו בקביעות כסף לקופה לעזרה הדדית. ידוע למשל שבעלי סירות, דייגים ומוכרי פירות ויין בקושטא הקימו חברת 'גמילות חסד מעדת הקאיג'יס', ככל הנראה סביב שנת 1715, וכל אחד מהחברים בחברה – שפעלה על פי עקרונות דומים לאלו שעליהם הושתת הסיוע החברתי לחברי גילדות הדייגים בסלוניקי – תרם לקופת החברה 'פרוטה אחת בכל שבוע [ומדי שבוע בשבוע לחונן דלים ואביונים שביניהם] [בין חברי הגילדה] בשמחות וגיל וכן לגבי הופכו ח"ו [חס ושלום].⁷³ פעולות אלו העמיקו את הסולידריות והנאמנות בין החברים ויצרו יחידה חברתית מגובשת,⁷⁴ ובכך תרמו אף הן להתבססותו של המונופול היהודי בדיג.

לצד הלכידות המקצועית שאפיינה את דייגי סלוניקי היהודים בתקופה הנדונה, אפשר שעצמתם ינקה את כוחה בעקיפין גם מתמיכה כללית של הממשל העות'מאני ביהודי העיר בכלל ומעידן 'אביב העמים' בפרט. ייסודן של מדינות הלאום בבלקן במהלך המאה התשע עשרה לווה במאבקי דמים עם השליט העות'מאני. אחת ממלחמות העצמאות הראשונות בבלקן התנהלה בין היוונים לכובש העות'מאני. הדיו של המרד, שפרץ בפלופונס בחורף 1821, הגיעו לסלוניקי והסעירו את הקהילה היוונית מקומית. לעומת ביטויי הזדהות של היוונים עם הישות הפוליטית המתהווה וגילויי מרי כלפי השלטון העות'מאני,⁷⁵ דומה כי אוכלוסיית המיעוטים היחידה שתמכה גלויות בעות'מאנים הייתה היהודים.⁷⁶ אחד הביטויים לכך היה בשוק העבודה העירוני במשק הנמל.

יהודים סלוניקאים התפרנסו לא רק מדיג אלא גם ממלאכות ים אחרות. המעגן העירוני והשווקים הסמוכים לו, שהיו אחד ממרכזי העצבים החשובים של סלוניקי, נשלטו הלכה למעשה בידי יהודים,⁷⁷ ולראיה – בשבתות ובחגים

71 בנבישתי, עמ' 168; וראו גם: ברודו, עמ' 243.

72 אסף.

73 רופא, עמ' תרכה. וראו על חברה זו: שם, עמ' תרכג-תרכה.

74 בר, התפקודים, עמ' 46-49.

75 ואסדרווליס, עמ' 77-84.

76 מעוז, עמ' 20; דומונט, עמ' 29-34; קופרמן, עמ' 49-167.

77 סרוגו, עמ' 8-9.

יהודיים נסגרו שערי הנמל, ופסקה הפעילות המסחרית השוקקת בו וסביבו באזור המסחרי.⁷⁸

השבתה יזומה אחרת שלא מסיבות של אמונה דתית הייתה בחורף 1908 על רקע התרחשויות בזירה הבלקנית: ביולי 1908 הודח מכיסאו הסלטאן עבד אלחמיד השני בידי קצינים מהפכנים חברי תנועת 'התורכים הצעירים'. הריק הפוליטי שנוצר בחודשים הראשונים שלאחר המהפכה נוצל על ידי יריבותיה של הממלכה העות'מאנית. בולגריה הכריזה על עצמאותה בספטמבר, וזמן קצר אחר כך, בתחילת אוקטובר, סיפחה אוסטרו-הונגריה את בוסניה והרצגובינה.⁷⁹ בתגובה הכריזו רשויות הממלכה העות'מאנית על חרם כלכלי-לאומי על בולגריה ועל אוסטרו-הונגריה. הסוורים היהודים של נמל סלוניקי נענו לקריאה זו וסירבו לפרוק סחורה שמקורה במדינות אלו.⁸⁰ סבלי נמל אף השתתפו עם 'התורכים הצעירים' במפגן מחאה בעיר איזמיר במטרה למנוע שחרור מטענים מאניות אוסטריות שעגנו בנמל.⁸¹ אפשר שנאמנותו המופגנת של הציבור היהודי לשלטון העות'מאני ומנגד החשדנות של השלטון המרכזי כלפי המיעוטים הנוצריים-האורתודוקסיים, הגבירו את תמיכת השלטונות בבעלי בריתם היהודים.

דיגי העיר הסלוניקאים בתקופה של שינויים פוליטיים

הקשרים המקצועיים, הדמוגרפיים והפוליטיים שסקרתי מילאו תפקיד מפתח בהשתרשותם של יהודי סלוניקי במלאכת הדיג. אך בעקבות השינויים המדיניים שחלו בסלוניקי ממלחמת הבלקן הראשונה ואילך גרמו הקשרים בשלושת המישורים הללו דווקא להרחקת היהודים מעבודות הים. ב־26 באוקטובר 1912, כמהלך מלחמת הבלקן הראשונה, הסתיים השלטון העות'מאני בסלוניקי לאחר שראשי העדות ומפקדי הצבא החליטו להסגיר את העיר לידי היוונים.⁸² עם החלת השלטון היווני בעיר ובסביבותיה פעל הממשל החדש להביא להלניזציה של העיר.⁸³ אחד השלבים המשמעותיים

78 עוזיאל, המגדל, עמ' 46-48.

79 שאו ושאו, עמ' 274-277.

80 גונאריס, עמ' 171.

81 קווארט, החרם, עמ' 135-136.

82 פפגיאנופולוס, עמ' 256-257.

83 ראו לדוגמה על פרשת 'השֶׁרֶפָה הגדולה' באוגוסט 1917: רחן,

המאה, עמ' 175.

בתהליך זה קרם עור וגידים בעקבות התבוסה של יוון במערכה מול תורכיה בשנים 1919-1922 וחווה השלום שנחתם לאחר מכן, חווה לוזאן (1923).⁸⁴ בהסכמת ראשי המדינות הוחלט על חילופי אוכלוסין בין הצדדים הנצים.⁸⁵ לעומת 348,000 מוסלמים שעזבו את מקדוניה, גורשו ליוון כמיליון וחצי יוונים ממערב לתרקיה ולאנטוליה. מתוכם פנו להתיישבות כפרית או עירונית במקדוניה כ-700,000 פליטים,⁸⁶ 117,000 מהם לסלוניקי.⁸⁷ בעיר התחולל מהפך אתני-דמוגרפי שזירז את ייוונה של העיר.⁸⁸

הביטויים המידיים לכך היו חקיקתיים ותעסוקתיים. בקיץ 1924, בתום כשמונה שנים של ניסיונות שכשלו,⁸⁹ אימצה עיריית סלוניקי את ההלכה שהייתה קיימת זה כבר בשאר חלקי יוון לעניין חובת יום השבתון ממלאכה ביום ראשון.⁹⁰ הנמל, אחד מסמלי העצמה היהודית בעיר, שינה את חזותו: העבודה בו נמשכה כסדרה גם בשבת ופסקה ביום ראשון בשבוע, בהתאם לחוק.

84 ילביץ, עמ' 172-174.

85 פנטזופולוס, עמ' 61-71.

86 פאליס, עמ' 325.

87 יוון, עמ' 389.

88 אדי, עמ' 116; מוטסופולוס, עמ' 22-23; תוצאות סטטיסטיות, עמ' 378. בשנת 1920, לפני חילופי האוכלוסין, מנתה אוכלוסיית העיר כ-170,000 נפש, בהם כ-65,000 יהודים וכ-87,000 יוונים. שמונה שנים מאוחר יותר היו בעיר קצת יותר מ-244,000 תושבים, בהם כ-63,000 יהודים.

89 משני מקורות שונים למדנו שניסיונות ראשונים לקביעת יום ראשון כיום השבתון השבועי נעשו בשנת 1916-1917. התיעוד המוקדם הוא דיווח חדשותי מעצם הימים ההם בעיתונות המקומית: 'שלשום, ביום ראשון, ארגוני משטרה כלשהם חיבו את היהודים של קלמריה לסגור את חנויותיהם. הרב הראשי הגיש את מחאתו למנהל המשטרה שמסר [לן] שהוא לא הוציא כזו פקודה'. ראו: חנויות. המקור המאוחר הוא זיכרונותיו של אברהם דוד רקנטי, שציין כי בראשית 1917 ניסה הממשל המקומי היווני לראשונה לשנות את הסטטוס-קוו בעניין יום השבתון. ראו: רקנטי, המלחמה, עמ' 334.

90 'נהגות משטרת סלוניקי, באמצעות צו מברקי של השר לכלכלה לאומית, מיידעת את כל תושבי העיר סלוניקי, שהחוק 3103 בדבר יישום הצו של ההכרזה המלכותית מ-5 באפריל 1914 בעניין פרסום מחדש של יום המנוחה בראשון, מורחב גם לסלוניקי. ממחר יחל יישומו של החוק הזה. כל החנויות יישארו סגורות, תוך היתר לפתיחתן של אלו שהוכרזו על פי החוק בשעות המותרות... המפרים ייענשו על פי החוק'. ראו: הודעה.

בשתי תעודות דומות בתוכנן שנכתבו בסלוניקי, ושנשלחו אל ההנהלה הציונית בארץ-ישראל, תוארה בפרוטרוט ההשפעה ההרסנית של ההגירה היוונית על הדייגים היהודים בעיר. המסמך המוקדם מבין השניים נכתב ככל הנראה לקראת סוף שנת 1924 ופורסם כרבע מאה מאוחר יותר,⁹¹ והמסמך המאוחר נכתב בקיץ 1925 ועותק ממנו נשמר בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.⁹² מתוכן המסמכים עולה שבין רבבות העקורים שבאו לסלוניקי היו אלפי דייגים.⁹³ הם התיישבו ברובע קְלֶמְרִיָה, בדרום-מזרחה של העיר, ויסדו שלוש שכונות חדשות, ששמותיהן היו זיכרון ליישובים שנטשו באסיה הקטנה: אֶרְטֶצ'וֹ (η Αρτεσού), גְּאוֹ קְטִירְלִי (το νέο Κατιρλί) וְגֵאָה קְרִינִי (η νέα Κρήνη).⁹⁴ הגידול באוכלוסייה שניזונה מן הדגה שבמפרץ העיר ערער את האיזון הביולוגי של מרקם החיים התת-מימי ופחת סך תנובת הדגה.⁹⁵ מטה פרנסתם של הדייגים היהודים נשבר. להתערעורת הביטחון התעסוקתי של ציבור שרובו רגיל היה כדבר שבשגרה לחיי עוני ודלות,⁹⁶ היו השלכות חברתיות חמורות: 'הדייגים שלנו נתקפו ואמללות והיו מיואשים להיווכח שהים אינו מחזיר להם את פרי עבודתם, ורבים נטשו את המקצוע... וכך אנחנו רואים התפרקות הקורפורציה'.⁹⁷ התעסוקה והגילדה, מסגרות של יציבות ומשענת אשר השלימו זו את זו – קרסו.

על הקיום השברירי למדי של הדייגים אפשר ללמוד גם מאוספי תעודות שנכתבו בראשית שנות השלושים של המאה העשרים, ושנשתמרו בארכיון הקהילה היהודית של סלוניקי. תכולתו של ארכיון זה נמצאת כיום במוסקווה, בארכיון הצבאי של מדינת רוסיה,⁹⁸ ותצלומי המסמכים נמצאים במרכז לחקר

91 מולכו, ימאים, עמ' 36-40.

92 המשرد הארץ-ישראלי, מחלקת המידע, סלוניקי, 12 ביולי 1925, אצ"מ, S6/409 (בצרפתית).

93 שם.

94 מוורגאני ופיטו; ריסיו; קוולה, עמ' 199-200. בראשית 1927 צוין בכתבה עיתונאית כי מספרם של הדייגים בעיר וסביבותיה כ־5,000 נפש, רובם פליטים. ראו: המס.

95 מולכו, ימאים, עמ' 37-38.

96 עוזיאל, הדייגים, עמ' 246.

97 המשرد הארץ-ישראלי, מחלקת המידע, סלוניקי, 12 ביולי 1925, אצ"מ, S6/409 (בצרפתית).

98 בשנת 1999 צורף לארכיון זה הארכיון של המכון לתיעוד אוספים היסטוריים, שבו כלל התעודות של קהילת יהודי סלוניקי. הארכיון הצבאי של מדינת רוסיה והמכון לתיעוד אוספים היסטוריים שניהם שינו את שמותיהם פעמים מספר מאז ייסודם. על גלגולי שמותיהם ראו: <http://www.rusarchives.ru/federal/rgva/>

התפוצות על שם גולדשטיין-גורן באוניברסיטת תל-אביב.⁹⁹ בין המסמכים שנשמרו בארכיון יש 140 שאלונים הגירה של פועלי ים ממקצועות הסוורות, העגלונות והדייג. רק ארבעה שאלונים מולאו בידי דייגים, כלומר כ-3 אחוזים מכלל הפונים שדגמתי. השאלונים מולאו בשנים 1932-1936 – באותן שנים הוקצו רישיונות עלייה לעובדי ים בנדיבות חריגה, שכן בשנת 1933 נחנך מחדש נמל חיפה, והיה צורך בפועלים נוספים. חשיבותן של תעודות אלו בתיעוד מעמדם החברתי-הכלכלי של עובדי הים בעיר ובכלל זה הדייגים. הגם שמספרם של הדייגים מכלל הפונים בטל בשישים, ניתן להעלות מאפיינים אחדים שמשותפים להם ולקבוצה הגדולה של פועלי הסבלות בנמל ומחוצה לו.¹⁰⁰ כ-83 אחוזים מן הפונים, 114 איש, היו בטווח הגילים שבין 30 ל-45. רק 25 היו ללא ילדים, בהם 4 רווקים. הרוב המוחלט בטווח גילים אלו היו אפוא נשואים, ולכל אחד היו שלושה ילדים בממוצע. שני שלישים מהנרשמים נעו בסולם ההון האישי מחסרי רכוש עודף ועד צבירה של סכום כספי זניח של 10 לירות סטרלינג. מהשאלונים עולה אפוא דגם כללי של עובדי ים נשואים, מרובי ילדים ומעוטי חסכונות.

הדייגים היהודים סווגו מאז ומתמיד בתחתית המדרג החברתי-הכלכלי, ומשנגדעה פרנסתם לאחר בואם של פליטי אנטוליה, הם נקלעו למצוקה חומרית קשה, ועקב כך 'רבים מהם עוזבים את סלוניקי ומגיעים לבריות, לקונסטנטינופול ולמקומות אחרים', כפי שנאמר במסמך של המשרד הארץ-ישראלי בסלוניקי משנת 1925.¹⁰¹ לדברי הסוציולוג קיין האל, ההחלטה לעזוב את אזור המוצא נשענת לרוב על מערכת של לחצים ואיננה תוצאה של מסקנה רגעית. ביסודה היא מביעה את ערעור האמון של האזרח ביכולתו של הממסד לספק לו את צרכיו הבסיסיים בתחומי התעסוקה, הרווחה וביטחון הגוף והנפש.¹⁰² היעדר אזכורה של ארץ-ישראל כיעד הגירה אפשרי במסמך

99 רזן, ארכיונים. המסמכים צולמו ביזמתה של פרופ' מינה רזן במסגרת פרויקט המחקר על יהדות תורכיה והבלקן. מלאכת הקטלוג והתרגום של המצאי מהווה בסיס לתיעוד סוציולוגי ייחודי של אוכלוסייתה העברית של 'ירושלים דבלקן'.

100 בעבודת המוסמך שלי ניתחתי בהרחבה את תוצאותיהם של הנתונים השונים הנכללים בשאלונים. ראו: סרוגו, עמ' 33-58. כאן אגע בתמציתיות במקצת הנתונים.

101 המשרד הארץ-ישראלי, מחלקת המידע, סלוניקי, 12 ביולי 1925, אצ"מ, S6/409 (בצרפתית). מולכו הציג מקומות אלו בדיוק כיעד אפשרי להגירה, ראו: מולכו, ימאים, עמ' 38. ועל פי המסמך של המשרד הארץ-ישראלי האפשרויות הפכו לעובדות.

102 האל, עמ' 8-9.

שציטטתי לעיל עולה בקנה אחד עם ההנחה של האל ש'יצר ההישרדות' הוא הגורם מכריע במערכת השיקולים המובילים לעזיבה, והוא שכיוון את נתיבי הגירתם של הדייגים היהודים מסלוניקי לכל מקום שהצטייר כמקור אפשרי לפרנסה. כשעלתה על הפרק אפשרות המעבר של דייגים לארץ-ישראל, היא נבחנה מן הסתם, בדומה לאפשרות ההגירה ליעדים אחרים, בעיקר בהתחשב באילוצי הקיום ופחות לאור אידאולוגיה לאומית.

מפעל התיישבותם של דייגים סלוניקאים בעכו

נכונותם של רבים מן הדייגים לעזוב את עירם זירזה את הבשלתו של מהלך שביקשו גורמים בהנהגה הציונית שבעיר לקדם זה כבר.¹⁰³ אנשי המשרד הארץ-ישראלי בסלוניקי כתבו בשנת 1925: 'לאחר עבודה של שנים מספר הצלחנו לשכנע את ההנהלה המבצעת בפלשתינה לבצע טרנספר של קבוצת דייגים ראשונה'.¹⁰⁴ באותה תקופה הוחלה אידאולוגיית 'כיבוש העבודה' בארץ-ישראל לא רק על עיבוד הקרקע אלא על עבודות כפיים נוספות,¹⁰⁵ ואפשר שעובדה זו הקלה על אנשי המשרד הארץ-ישראלי לשכנע את הנהלה הציונית לניסיון זה. יצחק אלבו, מזכיר הפדרציה הציונית בסלוניקי, נשלח לארץ-ישראל לשיחות הכנה עם נחום תשבי, יושב ראש המחלקה למסחר ולתעשייה של הסוכנות היהודית בירושלים.¹⁰⁶ בתוקף תפקידו היה תשבי אחראי לטיפול בקבוצות הדייגים העבריים בארץ-ישראל, משימה שנרתם אליה בכל מאורו.¹⁰⁷ בעקבות הפגישה בין השניים באו שני נציגים מסלוניקי, ממשפחות ברכה וגאטיניו, לסיור הכנה בארץ. השניים היו ראשי קבוצות של דייגי גריפארי וביקשו לבחור את אזור הדיג המתאים ביותר לשיטות העבודה שלהם הורגלו ולציור המיוחד שהיה ברשותם. בתור אומנים בדיג חופי העדיפו את האזור שבין עתלית לעכו, שכן כמות הסלעים בו הייתה מועטה, וזרם הגלים מתון, והעיר שנבחרה להתיישבות הייתה עכו.¹⁰⁸

103 מולכו, ימאים, עמ' 33-35.

104 המשרד הארץ-ישראלי, מחלקת המידע, סלוניקי, 12 ביולי 1925, אצ"מ, S6/409 (בצרפתית).

105 שפירא, עמ' 19-20.

106 מולכו, ימאים, עמ' 34-35.

107 נון, כיבוש, עמ' 21; עוזיאל, עליית, עמ' 344; רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 436. המקורות הללו מלמדים - על סמך מחקר, זיכרונות מתיישבים ותכתובת עם גורמים שהיו רלוונטיים להצלחת מפעל זה - על מידת תמיכתו האישית של תשבי במפעל.

108 מולכו, ימאים, עמ' 33-48.

בסוף פברואר ובתחילת מרס 1925¹⁰⁹ התיישבו כארבעים וחמישה מבני משפחות ברכה וגאטיניו בעכו¹¹⁰ – הגירה מאורגנת ראשונה של ציבור עובדי ים מסלוניקי לארץ־ישראל בקנה מידה גדול יצאה לפועל.

נראה כי בשבועות הראשונים לשהייתם בעכו היו העולים מלאי תקווה ואופטימיות. אחת מהצלחותיהם המרשימות מראשית בואם לעיר הייתה נטרולו בכוח הזרוע של היריב האתני־המקצועי, דייגי עכו הערבים, צעד שאפשר להם להתחיל לדוג במפרץ העיר.¹¹¹ מפגשים של קבוצות דייגים באזורים אחרים בארץ ובהם בכינרת במהלך שנות העשרים הסתיימו לרוב כשידם של הערבים על העליונה, והשלטונות הפגינו אזלת יד מכוונת ונמנעו מלהתערב.¹¹² נראה כי הסלוניקאים הצליחו במקום שבו נכשלו קודמיהם מפני שנקטו את אותו קוד התנהגות מאיים שאימצו הדייגים הערבים כלפי קבוצות החלוצים.

בעקבות הצלחה זו פורסם כשישה שבועות לאחר בואם של הסלוניקאים לעיר ריאיון אופטימי של עורך השבועון 'פרו ישראל', אברהם רקנטי, עם תשבי. תשבי הפגין שביעות רצון רבה והביע תקווה להמשיך ולהעלות 'אם לא את כל הדייגים היהודים משלוניקי, לפחות את החלק הגדול ביותר מהם'.¹¹³ למרות דברים נרגשים אלו, בזיכרון ההיסטורי נחקה התיישבות זו ככישלון. כרוז שנשלח באוגוסט 1927 אל חברי הקונגרס הציוני החמישה עשר, יכול לשמש כדוח ביניים על גורל המתיישבים הסלוניקאים בעכו שנתיים לאחר ההגירה ארצה.¹¹⁴ תוכנו של הכרוז היה קשה. הקבוצה, כך נכתב, 'מתאבדת עם תנאי קיום נוראים'.¹¹⁵ לא הייתה זו לשון הגזמה ואף לא אפיזודה חולפת. בכיקורי נציגי היישוב ויוצאי הקהילה הסלוניקאית אצל הקבוצה בעכו בשנים 1927-1926 נתגלתה מצוקה איומה בכל קנה מידה שהוא. כך כתבו למשל פקידי ההנהלה הציונית: 'ארבעים נפש אדם מתענים ונמקים בעירום ובחוסר

109 שם, עמ' 40.

110 רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 436-438.

111 עוזיאל, עליית, עמ' 343.

112 לדוגמה נציג אלמוני מהמחלקה להתיישבות עירונית מההנהלה הציונית בירושלים תיאר מקרי הצקה של דייגים ערבים לקבוצות הדיג היהודיות בכינרת בתחילת חודש מרס, כמו בשנה הקודמת. ראו: 'התנפלות חדשה על הדיגים העברים בים כנרת' (ללא תאריך), אצ"מ, S9/1867. לא צוין בתעודה זו תאריך, אך מפרטים שצוין נון נראה שהאירוע המתואר התרחש בשנת 1927. ראו: נון, תולדות, עמ' 5.

113 רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 436.

114 שם, עמ' 437-438.

115 שם, עמ' 437.

כל, ברעב ובמחלות, באפן שאין כדוגמתו בכל הארץ. כל אחד מהם מכר כבר מה שהיה אפשר. הוציאו שנים של זהב מהפה למכירה, מכרו את כל התלבושת והכלים.¹¹⁶ הפרנסה הרלה והמגורים של שש משפחות בדירה אחת¹¹⁷ גרמו למתח רב בין הדייגים הסלוניקאים בעכו, וחלק מהם החליטו לעזוב את העיר.¹¹⁸ במצבם של הנותרים לא חל שינוי לטובה, ודומה שללא התערבות חיצונית עמד מפעל חלוצי זה לפני פשיטת רגל.

משבר חריף זה לא היה נחלת הדייגים הסלוניקאים בלבד. גורל דומה פקד קבוצה אחרת של חלוצים, קבוצת 'הכובש', שהתיישבה בעיר עכו במקביל לסלוניקאים. גרעין הקבוצה נוסד בשנת 1923 ברוסיה. בדצמבר 1925, בתום פרק הכשרה בעבודת הדיג באזור הים השחור, היגרו חברי הקבוצה לארץ ישראל. במהלך החודש הראשון לשהייתה בארץ ובעצה אחת עם פקידי ההנהלה הציונית הופנתה הקבוצה, שהתרחבה בארץ ישראל, לעיר עכו, והתיישבה בה ב-20 בינואר 1926.¹¹⁹ הקשיים הכלכליים שבהם נתקלו חברי 'הכובש' הביאו להסתככות הקבוצה בחובות לסוחר העיר הערבים, מספר חברים נעצרו, והקבוצה עמדה לפני פירוק.¹²⁰

תהליך זה, שהיה מנת חלקן של קבוצות דייגים נוספות בארץ, לרבות באזור הכינרת,¹²¹ נבע בראש ובראשונה מתנאי האקלים. עונת הדיג בחופי הארץ הייתה קצרה, ונמשכה בחודשי החורף בלבד. מי שהתפרנסו רק מדיג נותרו עד מהרה חסרי מקורות הכנסה בשאר חודשי השנה.

במאי 1924, כאשר החלה ההתארגנות המעשית לעליית הדייגים מסלוניקי, ביקר בעיר מנחם אוסישקין, יושב ראש 'קרן קיימת לישראל'. כבר בביקורו זה, עוד לפני ההגירה, הוא הציע להקים למתיישבים מסגרת כלכלית תומכת. תשבי אימץ בשתי ידיים את עקרונות הצעתו של אוסישקין,¹²² והיא הייתה

116 א' דוסטובסקי וא' מרגלית, 'קבוצת הדיגים הסלוניקאים בעכו',

כ' באב תרפ"ז (18 באוגוסט 1927), אצ"מ, S9/1867.

117 רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 437.

118 עוזיאל, עליית, עמ' 344.

119 קבוצת 'הכובש' אל מחלקת העבודה של ההנהלה הציונית,

'תזכיר קבוצת הדייגים הכובש בעכו', כ"ג בניסן תרפ"ז (25

באפריל 1927), אצ"מ, S9/1867.

120 שם; משרד הגביות אל מחלקת העבודה, 'קבוצת דיגים "הכובש"

בעכו', ב' באייר תרפ"ז (4 במאי 1927), אצ"מ, S9/1867.

121 זור, עמ' 160. שתי קבוצות חלוצים לא התמידו בעבודת הדיג

בחוף ימה של הכינרת. האחת קבוצת הדייגים של 'גדוד העבודה',

שנוסדה בשנת 1920, ושהתפרקה כעבור שלוש שנים, והאחרת

קבוצת הדייגים של ה'פועל המזרחי', שקמה בשנת 1924.

122 תשבי אל הלשכה הראשית של 'קרן קיימת לישראל', 'אדמה

מקובלת אף על הסלוניקאים¹²³ ועל קבוצת 'הכובש'¹²⁴ אוסישקין אמר כי 'הרוב הגדול לא יוכל להסתדר בארץ אם לא תנתן לו עזרת הצבור. אני הבטחתי להם ליצור מושבה, בשביל הדייגים והספנים',¹²⁵ היינו משק חקלאי כפרנסה משלימה.¹²⁶ ואולם עקב מצבה הקשה של 'קרן קיימת' בשנים אלו, המחסור בקרקעות ראויות להתיישבות באזור עכו והתפיסה של רבים בהנהלה הציונית שהשילוב של משק חקלאי ודיג אינו אפשרי, נדחתה הקמת מושבי הדייגים עד לאחר קום המדינה.¹²⁷ בהיעדר פתרון מקיף למצוקות של קבוצות הדייגים בעכו, היה עיקר הסיוע מצד ההנהלה הציונית כספי. ניתנו הלוואות או מענקים לצורך קניית ציוד ימי כסירות דיג או להחלפת ציוד שנתבלה, ואף ניתנה עזרה לכיסוי חובות.¹²⁸

הימנעותה של ההנהלה הציונית מלקבל החלטה על הקמת מושבות חקלאים לדייגי הארץ הביאה למשבר אמון בין הסלוניקאים לבין הממסד הארץ-ישראלי בכלל ונציגו תשבי כפרט. באחד מרגעי החולשה, שהיו בבחינת יוצא מן הכלל במסכת פעילותו המתמשכת למען הסלוניקאים, הצהיר תשבי ש'אין עוד לדייגים מה לעשות בארץ, ואם הם רוצים להציל את עצמם אין להם אלא לחזור לארץ מולדתם'.¹²⁹ בקרב רבים מחברי הקבוצה גמלה ההחלטה שזוהו

לקבוצת דייגי עכו, כ"ד בכסלו תרפ"ו (11 בדצמבר 1925), אצ"מ, S25/501/5.

123 ש.ם.

124 קבוצת דייגים 'הכובש' בעכו אל החבר שפרינצק, י"ג בניסן תרפ"ו (28 במרס 1926), אצ"מ, S9/1867.

125 מולכו, ימאים, עמ' 42-43.

126 תשבי אל הלשכה הראשית של 'קרן קיימת לישראל', 'אדמה לקבוצת דייגי עכו, כ"ד בכסלו תרפ"ו (11 בדצמבר 1925), אצ"מ, S25/501/5; מזכר מאת ה'התאחדות העולמית של היהודים הספרדים' אל צירי הקונגרס היהודי החמישה עשר, בתוך: רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 437; מולכו, ימאים, עמ' 45-46.

127 צור, עמ' 165-169.

128 ההנהלה הציונית, לשכת העבודה, אל מחלקת הכספים, ו' באייר תרפ"ז (8 במאי 1927), אצ"מ, S9/1867; המחלקה להתיישבות עירונית אל האדון פיציאוטו, יושב ראש ה'התאחדות העולמית של היהודים הספרדים', כ"ב בכסלו תרפ"ז (28 בנובמבר 1926), אצ"מ, S9/1867.

129 קבוצת דייגי סלוניקי אל אברהם רקנטי, 29 באוגוסט 1927, בתוך: רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 438. תשבי הוסיף לסייע כמידת יכולתו לקבוצה זו. התעודה המאוחרת שמצאתי בעניין זה נשלחה אליו באוגוסט 1928, והוצגו בה אפשרויות חדשות לחיזוק הדיג בעכו שהעלה איש מקצוע בתחום, לאחר שהשניים נגשו קודם לכן

הפתרון הראוי.¹³⁰ אותות האזעקה נקלטו במשרדי הפדרציה הציונית בסלוניקי, ודאגה לעתיד הקבוצה וחשש מההד השלילי שיעורר כישלון זה בקהילת יהודי סלוניקי המריצו קבוצות לחץ עדתיות לתווך בין ההנהלה הציונית לקבוצה. בין הפונים היו נציגי הפדרציה הציונית בארץ-ישראל כברוך עוזיאל ושלמה ונציה, אברהם רקנטי, יושב ראש תנועת ה'מזרחי' בסלוניקי, 'התאחדות עולי יוון' בתל-אביב, הרב הספרדי הארץ-ישראלי הרב יעקב מאיר, ששימש רבה של קהילת סלוניקי משנת 1908 ועד סתיו 1919, ולבסוף ה'התאחדות העולמית של היהודים הספרדים'.¹³¹ ה'התאחדות העולמית של היהודים הספרדים' החלה להתארגן בקיץ 1923 וביקשה להגביר את שיתוף הספרדים בהסדרות הציונית ובמוסדות היישוב, מאחר שמייסדיה חשו שנגרע חלקו של ציבור זה במפעל הציוני.¹³² פעמיים לפחות נחלצה ההתאחדות לעזרת הדייגים הסלוניקאים. בתחילה פנו ראשיה בקריאה אל 'קהיליית ציון' האמריקנית, שרכשה קרקעות במפרץ חיפה עבור התיישבות יהודית של קרובים או לשם פיתוחו התעשייתי של האזור.¹³³ ההתאחדות פנתה אל 'קהיליית ציון' וביקשה ממנה שתפנה אל ההנהלה הציונית, שהעסיקה את כוח האדם במפרץ חיפה, ותבקש ממנה שהסוכנות תעסיק במפרץ חיפה גם דייגים סלוניקאים.¹³⁴ מאוחר יותר שלחה ההתאחדות את הכרוז שהופץ בין משתתפי הקונגרס הציוני החמישה עשר בשנת 1927, כרוז שהוזכר לעיל.

מעורבות עדתית זו נשאה פרי. התמיכה הכספית בדייגים הסלוניקאים הורחבה. אל ההנהלה הציונית הצטרפו הפדרציה הציונית ביוון וה'התאחדות העולמית של היהודים הספרדים'; הן הפשירו כספים ממקורותיהן לטובת הדייגים והקלו במעט את מצבם הקשה.¹³⁵ לדעתי החסות העדתית שיקפה את

בירושלים. ראו: שירותי דיג, משרדי המפקח המחוזי, חיפה, אל תשבי, 10 באוגוסט 1928, אצ"מ, S25/580/2 (באנגלית).

130 רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 438.

131 מולכו, ימאים, עמ' 44-45; רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 437-438;

עמנואל, עמ' 209; אלמליח.

132 חיים, עמ' 183.

133 דוכן-לנדוי, עמ' 173.

134 הד"ר י' לוי, ה'התאחדות העולמית של היהודים הספרדים', הוועד הפועל ירושלים, אל הנהלת 'קהיליית ציון', כ' באלול תרפ"ו (30 באוגוסט 1926), אצ"מ, S9/1867; 'קהיליית ציון' אל ה'הסתדרות העולמית של היהודים הספרדים', הוועד הפועל ירושלים, כ"ב באלול תרפ"ו (1 בספטמבר 1926), שם.

135 רקנטי, הסלוניקאים, עמ' 438.

כדידותה של הקבוצה בסביבה הארץ-ישראלית, את חוסר יכולתה להתמודד עם התנאים, הן בזירה העירונית הן בזו הארצית, ואת כישלון התאקלמותה. דומה שתהליכי חברות חשובים לא היו נחלת קבוצה זו. מרבית הבוגרים בקבוצה לא למדו עברית בבית הספר בעיר עכו.¹³⁶ מולכו העיד כי נשות הקבוצה חשו אומללות משום שלא ידעו שום מאלו שדוברו בעכו, לא עברית, לא יידיש ולא ערבית, מה שעייב את השתלבות הקבוצה בסביבה חברתית הטרוגנית זו.¹³⁷ וגרם להסתגרות פנימית עדתית. ההסתגרות באה לידי ביטוי גם ביחס לעמיתים למקצוע, חברי קבוצת 'הכובש'.

הצטרפות קבוצת 'הכובש' למערכה לכיבוש ענף הדיג בעכו יצרה שעת כושר נדירה להתארגנות קבוצת לחץ מקצועית שיכלה להעניק יתר תוקף למאמציו של תשבי לשכנע את הגורמים הרלוונטיים בהנהלה הציונית להקים כפר דייגים משותף לשתי הקבוצות, צעד ששתי הקבוצות יכלו להפיק ממנו תועלת.¹³⁸ ואולם לא כך היה. הגם שאנשי 'הכובש' הכירו במומחיותם של הסלוניקאים בתחום הדיג,¹³⁹ הם העדיפו כבר עם בואם לעיר לפנות לעזרת דייגי עכו הערבים לשם איתור אזורי הדיג הטובים, ואף ביקשו לקבל מהם הכשרה מעשית.¹⁴⁰ העובדה שקבוצה זו פנתה לעזרת הערבים ולא לסלוניקאים, שהיו בעיר זה כשנה, לימדה על חילוקי דעות מהותיים שנוצרו מההתחלה בין הסלוניקאים לחברי 'הכובש'. הדבר נבע כנראה משילוב של

¹³⁶ תשבי אל מחלקת ההגירה בסלוניקי, 11 בינואר 1926, המכון לחקר יהדות הבלקן באוניברסיטת תל-אביב, ארכיון קהילת יהודי סלוניקי, ארכיון המשרד הארץ-ישראלי (1435), פונד 1, אופיס 13, מספר מסמך 764, פרויקט תיעוד יוון, מספר תעודה במחשב (טרוק) 8269.

¹³⁷ מולכו, ימאים, עמ' 44.

¹³⁸ תשבי אל הלשכה הראשית של 'קרן קיימת לישראל', 'אדמה לקבוצת דייגי עכו', כ"ד בכסלו תרפ"ו (11 בדצמבר 1925), אצ"מ, S25/501/5; דין וחשבון של תשבי וקלורסקי אל ההנהלה הציונית בירושלים, י"ז בכסלו תרפ"ו (4 בדצמבר 1925), אצ"מ, S9/1867. מדין וחשבון של תשבי וקלורסקי עולה שאחד התזכירים הראשונים של תשבי ל'קרן קיימת' בנושא זה נכתב בדצמבר 1925. מהתזכיר של תשבי עולה שהוא העלה מפרשות את אפשרות החיבור בין הסלוניקאים לקבוצת 'הכובש' בנובמבר 1926.

¹³⁹ קבוצת דייגים 'הכובש' בעכו אל החבר שפרינצק, י"ג בניסן תרפ"ו (28 במרס 1926), אצ"מ, S9/1867.

¹⁴⁰ לשכת העלייה, חיפה, אל המחלקה הכספית, ההנהלה הציונית, 'קבוצת הדיגים הכובש בעכו', י"ג בתשרי תרפ"ז (21 בספטמבר 1926), אצ"מ, S9/1867.

יסודות אידאולוגיים ושל הברלים חברתיים, כפי שעלה מפורשות ממכתבם של חברי 'הכובש' למוסדות הציוניים כשלושה חודשים לאחר בואם לעכו: 'הדייגים השאלוניקאים הנמצאים ועובדים בעכו, אעפ"י שהם מומחים טובים הנם אנשים מסוג אחר לגמרי ולפי אופי חייהם ושאיופותיהם בחיים אי אפשר לנו בהחלט להתאחד אתם לשם פעולה חשובה כזו כמו יסוד כפר דייגים'.¹⁴¹ רווקים מול משפחות, חלוצים בעיני עצמם מול מי שראו עצמם כמהגרים, קוד תרבותי שונה – כל אלה הביאו את חברי 'הכובש' לנקוט יחס מתנשא כלפי הסלוניקאים ומנעו את התלכדותן של שתי הקבוצות מול הסביבה הנכרית העוינת. הפער החברתי בין הקבוצות בא לידי ביטוי גם בתעודה שנכתבה שנה מאוחר יותר. במכתב להנהלה הציונית הודיע קפטן יחיאל בלבן, נציג שתי משפחות שהצטרפו לקבוצת 'הכובש' ככל הנראה בארץ-ישראל, על רצונן של משפחות אלה לפרוש מ'הכובש' ולהצטרף לסלוניקאים, שכן 'יתר חברי הקבוצה [קבוצת 'הכובש'] הנם כולם רווקים ואין להם ההתענינות הנחוצה לעבודה כמונו בעלי-משפחה'.¹⁴² על הניכור ששרר בין שתי הקבוצות מלמדים גם דבריהם הבאים של חברי 'הכובש': 'חוץ מכל אלה הם [הסלוניקאים] נרשמו בתור חברי שכונה שעומדת להוטר ע"י עכו. השכונה הזאת לפי תכניתה תהיא [כך!] לה צורה של שכונה רגילה, המתישבים אנשים מכל הסוגים והמקצועות, מה שלא רצוי שבבילנו לגמרי, ולפיכך שאלת השתתפות שתי הקבוצות במפעל התישבותנו ממילא יורדת מהפרק'.¹⁴³

מאורעות 1929 חתמו את ניסיונות הדיג העברי בעיר עכו. חברי 'הכובש' עזבו את העיר עוד קודם לכן.¹⁴⁴ ובעקבות גל הלאומנות הערבית שהגיע לעכו, החליטו הסלוניקאים לעזוב לחיפה ולתל-אביב.

אני מצטרף לדעתו של מנדל נון, דייג עברי מקיבוץ עין-גב אשר סקר את ניסיונות ההיאחזות בחוף הכינרת במהלך שנות העשרים¹⁴⁵ – עונת הדיג

141 קבוצת דייגים 'הכובש' בעכו אל החבר שפרינצק, י"ג בניסן תרפ"ו (28 במרס 1926), אצ"מ, S9/1867.

142 קפטן י' בלבן ונ' בלבן אל ההנהלה הציונית, מחלקת העבודה, 21 במרס 1927, אצ"מ, S9/1867.

143 קבוצת דייגים 'הכובש' בעכו אל החבר שפרינצק, י"ג בניסן תרפ"ו (28 במרס 1926), אצ"מ, S9/1867.

144 עוזיאל, עליית, עמ' 345; משרד הגביות אל מחלקת העבודה, 'קבוצת דייגים "הכובש" בעכו', ב' באייר תרפ"ז (4 במאי 1927), אצ"מ, S9/1867. עוזיאל קבע שקבוצת 'הכובש' החזיקה מעמד כחצי שנה ולאחר מכן התפרקה, ואולם מתייעוד ארכיוני מתברר שקבוצה זו שהתה בעיר לכל הפחות שנה וחצי.

145 נון, תולדות, עמ' 4.

דייג יהודי פורש רשת בנמל קורדני ליד חיפה, 1934, צילום: זולטן קלוגר,
לשכת העתונות הממשלתית

דייגים יהודים נושאים רשתות בנמל חיפה, 1937, צילום: זולטן קלוגר,
לשכת העתונות הממשלתית

הקצרה והיעדר תמיכה ממסדית בחלוצים בסביבה ערבית מתחרה,¹⁴⁶ סיימו את שנות העשרים כפי שנפתח העשור, הדיג היה רובו ככולו בידי עובדים ערבים. שליטה זו לא הייתה ייחודית לתחום הדיג, ואפיינה למעשה את כלל העבודה הימית בארץ-ישראל.

סיכום

עמדתי במאמר זה על הגורמים להגירתם של דייגים סלוניקאים לארץ-ישראל באמצע שנות העשרים של המאה העשרים ועל חבלי קליטתם בה. ההחלטה לעזוב את עיר מולדתם ההיסטורית קרמה עור וגידים משעה שנתערעה יציבותם הכלכלית של הדייגים היהודים בסלוניקי. אפשר שהגירתם הייעודית לארץ האבות לא הייתה נכשלת כישלון חרוץ לו היו הממסד המשלח והקולט נערכים כהלכה לקליטתם בהתחשב במאפייניהם החברתיים-הכלכליים הייחודיים. הסלוניקאים נבדלו מבחינות רבות מקבוצות החלוצים שהיגרו בדרך כלל באותן שנים לארץ-ישראל, ובעיקר במוצאם הגאוגרפי, בהרכב המשפחות וגודלן, בשפה ובתרבות חיים. כאומנים במלאכת הדיג היה להם יתרון משמעותי על קבוצות מלאכה דומות, ואולם התברר כי מומחיות זו לא היה בה די להתמודדות עם צורכי הזמן. קשיי הקיום, פערים תרבותיים ואזלת ידו של הממסד הציוני יצרו ניכור בינו לדייגים ובינם לקבוצת 'הכובש', שדרה בשכנות להם. משהתווסף על שגרת הקיום הסיזיפית מצב ביטחוני מעורער, כלו כל הקצין, והמפעל בעכו נתחסל.

הצרכים המרובים של קבוצת הדייגים, המחלוקות בינם לממסד הציוני ולבסוף כישלון התיישבותם בעכו הביאו כנראה את ההנהלה הציונית למסקנה שאין טעם בהעלאתם של פועלי ים נוספים מסלוניקי. קבוצה מקצועית זו זכתה לתשומת לב מחודשת רק כשלוש שנים מאוחר יותר, בקיץ 1933, ערב פתיחתו של נמל חיפה. משהתברר כי אין בארץ-ישראל חלוצים היכולים לבצע כהלכה את העבודה התובענית בנמלים, חודשה הגירתם של עובדי ים סלוניקאים לשם העסקתם בנמלי חיפה ויפו. עובדים אלו כקודמיהם חוו מצד אחד הצלחה מקצועית ומצד אחר קשיים חברתיים-כלכליים. ואולם שלא כבפרק הימי שבעכו, הרי בנמל חיפה נקלטו הסלוניקאים בסופו של דבר בהצלחה, ונאחזו בעבודות הנמל, ולאחר מכן מילאו תפקיד מרכזי בבניית נמל תל-אביב.

קיצורים ביבליוגרפיים

- Charles Brown Eddy, *Greece and the Greek Refugees*, London 1931 אדי
- ח' אלמליח, 'היהודים בסלוניק ומצבם הכלכלי חברתי', הפועל הצעיר, כ"א באדר א' תרע"ג, עמ' 7-8 אלמליח
- ש' אסף, 'דייגי שלוניקי לפני מאתיים שנה', הצופה, ב' בכסלו תרצ"ט (25 בנובמבר 1938), עמ' 7 אסף
- הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים אצ"מ
- ישראל ארליך, איטליה: פרקים בתולדות הקהילות היהודיות, תל-אביב תשל"ד ארליך
- דוד בנבנישתי, 'קהילת סלוניקי ויורדי הים שבה', יהודה קרמון, אבשלום שמואלי וגבריאל הורוביץ (עורכים), אגן הים התיכון, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 165-171 בנבנישתי
- Gabriel Baer, 'The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds', *International Journal of Middle East Studies* 1 (1970), pp. 28-50 בר, התפקודים
- , 'Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds', *Journal of The Economic and Social History of the Orient* 13 (1970), pp. 145-165 בר, מונופולים
- יצחק ברודו, 'הסבלים בשאלוניקי למיניהם ולארגוניהם', שאלוניקי: עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 242-243 ברודו
- Frank Broeze, 'From the Periphery to the Mainstream: The Challenge of Australian's Maritime History', *The Great Circle*, 11, 1 (1989), pp. 1-13 ברז
- יעקב ברנאי, 'גילדות יהודיות בתורכיה במאות ה-16-19', נחום גרוס (עורך), יהודים בכלכלה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 133-148 ברנאי
- Βασίλης Κ. Γούναρης, 'Θεσσαλονίκη, 1830-1912, Ιστορία, Οικονομία και Κοινωνία' [סלוניקי, 1830-1912, היסטוריה, כלכלה וחברה], Τοις Αγαθοίς K. Χασιώτης (ed.), *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα: Θεσσαλονίκη: Ιστορία και Πολιτισμός* I, Θεσσαλονίκη, [היסטוריה ותרבות], 1997, pp. 156-175 גונאריס
- לאה דוכן-לנדוי, 'המשבר בקהיליית ציון האמריקנית ואדמות מפרץ חיפה (1925-1930)', קתדרה 41 (תשמ"ו), עמ' 173-199 דוכן-לנדוי
- Paul Dumont, 'The Social Structure of the Jewish Community of Salonika at the End of the Nineteenth Century', *Southeastern Europe* 5, 2 (1978) pp. 33-72 דומונט
- Kane Hall, *The Hour of Departure: Forces that Create Refugees and Migrants*, Washington 1995 האל
- גילה הדר, 'היבטים בחיי המשפחה היהודית בשאלוניקי, 1900-1943', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, תשס"ג הדר, היבטים
- Gila Hadar, 'Salonika and the Sea: Revised Assessment of the Myth of the Jewish Community and the Sea', *The Jews and the* הדר, הים

- Sea, Social and Cultural History of the Jews on the Eastern Adriatic Coast, Croatia, 6th Conference, September 10–12, 2006
- הודעה (בעניין) של יום Ανακοίνωσις Κυριακής Αργίας / השבתון בראשון, 3, 27.7.1924, p. 3
 Μακεδονικά Νέα
- המס 'Ο Φόρος των Ιχθύων εν Θεσσαλονίκη και Π. Ελλάδα' / המס של הדגים בסלוניקי וביוון הישנה, 4, 16.1.1927, p. 4
 Φως
- הקר יוסף הקר, 'יוצאי ספרד באימפריה העות'מאנית במאות ה-15-18', מיכאל אביטבול (עורך), הפזורה היהודית הספרדית אחרי הגירוש, ירושלים תשנ"ב, עמ' 27-72
- ואסדרווליס John. C. Vasdravellis, *The Greek Struggle for Independence: The Macedonians in the Revolution of 1821*, Thessaloniki 1968
- ולרשטיין וקסבה Immanuel Wallerstein & Reşat Kasaba, 'Incorporation into the World-Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750–1839', Jean Louis Bacque-Grammont & Paul Dumont (eds.), *Économie et Sociétés dans l'Empire Ottoman*, Paris 1983, pp. 336–354
- חיים אברהם חיים, ייחוד והשתלבות: הנהגת הספרדים בירושלים בתקופת השלטון הבריטי תרע"ח-תש"ח, ירושלים תש"ס
- חנויות Φως, [חנויות יהודיות] 'Ισραηλιτικά Καταστήματα' / חנויות טולידנו 29.3.1916, p. 3
- חיים אהרון טולידנו, 'הסתדרות המזרחי בשלוניקי: התנועה העממית הגדולה למען התורה ולמען ציון', דוד אברהם רקנטי (עורך), זכרון שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקו, א, תל-אביב תשל"ב, עמ' 424-454
- יוון Greece: *Physical Geography, History, Administration and People*, I, London 1944
- ילביץ Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, Cambridge 1983
- כהנא וטיאצה Henry Romanos Kahane & Andreas Tietze, *The lingua franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana 1958
- לובט Leland Pearson Lovette, *Naval Customs Traditions & Usage*, Annapolis, Md. 1960
- מוורגאני ופיטו Έφη Μαυραγάνη & Σταυρούλα Φοίτου, *Σε δύο Πατρίδες* [בשתי מולדות], Θεσσαλονίκη 2003
- מוטסופולוס Nikos K. Moutsopoulos, *Thessaloniki 1900–1917*, Thessaloniki 1981
- מולכו, אורחות מולכו, אורחות יושר, תל-אביב תשל"ה
- מולכו, הקהילות מולכו, 'הקהילות בתי הכנסת בשאלוניקי', שאלוניקי, עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 174-183
- מולכו, ימאים ימאים שאלוניקאים בישראל: חזון והגשמה, ירושלים תשי"א
- מסינאס E. Messinas, *The Synagogues of Salonika and Veroia*, Athens 1997
- מעוז משה מעוז, 'תמורות במעמד של היהודים באימפריה העות'מאנית', מקדם ומים א (תשמ"א), עמ' 11-28

- נון, הדיג
נון, כיבוש
- , 'פרשיות בכבוש הדיג העברי בכנרת', עלון הדייגים 18 (תשי"ח), עמ' 19-21
- נון, תולדות
- , 'פרשיות בתולדות הדיג העברי בכנרת', עלון הדייגים 19 (תשי"ט), עמ' 4-6
- נחמה, היהודים
- Joseph Nehama, 'The Jews of Salonika in the Ottoman Period', Richard David Barnett & Walter M. Schwab (eds.), *The Sephardi Heritage: Essays on the History and Cultural Contribution of the Jews of Spain and Portugal*, II, London 1989, pp. 203-242
- נחמה, היסטוריה
- Ιωσήφ Νεχαμά, *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης* 2000 [היסטוריה של יהודי סלוניקי] II, Θεσσαλονίκη 1977
- נחמה, מילון
סטויאנוביץ
- , *Dictionnaire du judeo-espagnol*, Madrid 1977
- Traian Stoianovich, 'The Conquering Balkan Orthodox Merchant', *The Journal of Economic History* 20 (1960) pp. 234-313
- סטיוגליץ
- Robert R. Stieglitz, 'Hebrew Seafaring in the Biblical Period', Nadav Kashtan (ed.), *Seafaring and the Jews*, London 2001, pp. 5-15
- שרוגו
- שי שרוגו, 'מנמל סאלוניקי למל חיפה: עלייתם של פועלי סאלוניקי בין שתי מלחמות העולם', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2003
- עובדיה
- 'אגרת ר' עובדיה מברטנורא מירושלים לאביו, אברהם יערי (עורך), אגרות ארץ ישראל: שכתבו היהודים היושבים בארץ לאחיהם שבגולה, מימי גלות בבל ועד שיבת ציון, תל-אביב תש"י, עמ' 103-127
- עוזיאל, הדייגים
- ברוך עוזיאל, 'הדייגים היהודים בשאלוניקי', שאלוניקי, עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 244-248
- עוזיאל, המגדל
- יוסף בן פנחס עוזיאל, המגדל הלבן: רשמים, זכרונות וספורים מחיי עיר עברית בגולה? תל-אביב תשל"ח
- עוזיאל, הנדר
עוזיאל, עליית
- ברוך עוזיאל, 'הנדר', אפיריון 46 (תשנ"ז), עמ' 42-47
- , 'עליית דייגי שאלוניקי לארץ ישראל אחרי מלחמת העולם הראשונה', שאלוניקי, עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 345-343
- עמנואל
- יצחק ש' עמנואל, 'תולדות יהודי שלוניקי', דוד אברהם רקנטי (עורך), זכרון שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקו, א, תל-אביב תשל"ב, עמ' 8-14, 194-215
- פאליס
- Alexandros A. Pallis, 'Racial Migrations in the Balkans during the Years 1912-1924', *The Geographical Journal* 65 (1925), pp. 315-331
- פומרק
- משה פומרק, 'היהודים והים', ישראל ניומן ואחרים (עורכים), ישראל והים: אסופה, ירושלים תשל"ל, עמ' 68-79
- פורים
- 'פורים סאראחוסיס', שאלוניקי, עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 167
- פנטזופולוס
- Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris 1962

Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, <i>Ιστορία της Θεσσαλονίκης</i> 1995	פפיגיאנופולוס
[ההיסטוריה של סלוניקי], Θεσσαλονίκη	
זאב צור, 'תקופת הבראשית בכיבוש הימי', שורשים א (תשל"ט), עמ' 148-171	צור
יעקב חנניה קוב'ו, ספר כוכב מיעקב, סלוניקי תרע"א	קוב'ו
Donald Quataert, 'The Ottoman Boycott Against Austria-Hungary', idem (ed.), <i>Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908</i> , New York 1983, pp. 121-146	קווארט, החרם
—, 'Ottoman Workers and the State, 1826-1914', idem, <i>Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914</i> , Istanbul 1993, pp. 141-157	קווארט, פועלים
Μαρία Καβάλα, 'Η Οικονομική και Επαγγελματική Ζωή' Ελένη Ιωαννίδου & Θεοδόσης Τσιρώνης (eds.), <i>Η Καλαμαριά Γράφει Ιστορία</i> [קלמאריה] (eds.), Θεσσαλονίκη 2004, pp. 196-210	קוולה
A. Eugene Cooperman, <i>Turco-Jewish Relations in the Ottoman City of Salonica, 1889-1912</i> , New York 1993	קופרמן
Nadav Kashtan, 'Seafaring and the Jews in Graeco-Roman Palestine: Realistic and Symbolic Dimension', idem (ed.), <i>Seafaring and the Jews</i> , London 2001, pp. 16-28	קשטן
William Radcliffe, <i>Fishing From The Earliest Time</i> , London 1921	רדקליף
שלמה אברהם רוזאניס, קורות היהודים בתורכיה וארצות הקדם, ג, סופיה תרצ"ח	רוזאניס
Minna Rozen, 'The Archives of the Salonika Community as a Key to the Economic Life of the Jews of Salonika between the two World Wars. Desiderata, Possibilities and Constraints', Ελένη Μπιμπίκου-Αντωνιάδη, Βασιλικού Παπούλια, Γιώργος Μαγούλιος & Έξανδρος Δάγκας (eds.), <i>Θεσσαλονίκη Επαγγέλματα, Παραγωγή-Εμπόριο Κοινωνική Ζωή, 1805-20ός αιώνας</i> [חברה] (eds.), Θεσσαλονίκη 1998, pp. 121-126	רוזן, ארכיונים
—, 'Boatmen's and Fishermen's Guilds in Nineteenth-Century Istanbul', <i>Mediterranean Historical Review</i> 15 (2000) pp. 72-93	רוזן, גילדות
—, <i>The Last Ottoman Century and beyond: The Jews in Turkey and the Balkans, 1808-1945</i> , I, Tel-Aviv 2005	רוזן, המאה
מינה רוזן, 'יחיד וקהילה בחברה היהודית באימפריה העות'מאנית: שאלוניקי במאה הט"ז, הני"ל (עורכת), בנתיבי הים התיכון: הפזורה היהודית-ספרדית במאות הט"ז-י"ח, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 114-167	רוזן, יחיד
יחקק רופא, 'חברת חסד של בעלי הסירות בקושטא', ספונות י (תשכ"ו), עמ' תרכא-תרלב	רופא
בצלאל (ססיל) רות, 'לתולדות גולי סיציליה', ארץ-ישראל ג (תשי"ד), עמ' 230-234	רות

- To Pύσσον των Αλιέων* [ריסיו של הדייגים], Θεσσαλονίκη 1994 ריסיו
- Garcia Pelayo Gross Ramon, *Larousse Spanish-English English-Spanish Dictionary*, Barcelona 1993 רמון
- דוד אברהם רקנטי, 'המלחמה למען השבת', הני"ל (עורך), זכרון שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, א, תל-אביב תשל"ב, עמ' 334-356 רקנטי, המלחמה
- אברהם שמואל רקנטי, 'השלוניקאים חלוצי כיבוש הים בארץ', שם, ב, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 434-444 רקנטי, הסלוניקאים
- , 'הציונים הרוויזיוניסטים בשלוניקי: חלוצי האקטביזם המדיני, ממיסדי התנועה העולמית, מבשרי המרד באנגליה', שם, א, תל-אביב תשל"ב, עמ' 463-490 רקנטי, הציונים
- Stanford J. Shaw & Ezel K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge 1977 שאו ושאו
- אניטה שפירא, המאבק הנכזב: עבודה עברית, 1929-1939, תל-אביב תשל"ז שפירא
- מאיר שש, ספר הים, חיפה תש"ל שש
- Στατιστικά Αποτελέσματα Της Απογράψης του Πληθυσμού της Ελλάδος, της 15-16 Μαΐου 1928 [תוצאות סטטיסטיות של מפקד של האוכלוסייה של יוון, ב' 15-16 במאי 1928], IV, Αθήνα 1935 תוצאות סטטיסטיות